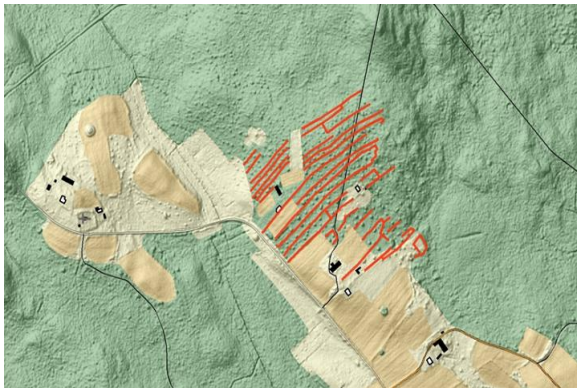

Granhult

Fördjupad beskrivning av
en kulturmiljö av riksintresse

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

Granhult – Fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse

ISSN 1103-8209, Meddelande nr 2014:08

Diarienummer: 436-1732-13

Text: Stefan Höglin

Foto: Länsstyrelsen Kronoberg om inget annat anges

Omslagsfoto: Bergslagsfoto 2011; Länsstyrelsen 2014

Utgiven 2014 av:

Innehåll

Sammanfattning	4
Bakgrund	5
Utgångspunkterna i Granhult	6
Planläge, program och övrig lagstiftning	6
Riksintresset Granhult	8
Granhult i regionen	8
Kyrkomiljön	9
Fornlämningsmiljön	10
Fossil åkermark	11
Bandparceller	12
Odlingslandskapet	14
Slutsatser	16
Landskapets monument	16
Samband i landskapet	16
Landskapets visuella egenskaper	16
Riksintressets avgränsning och värdetext	17
Riktlinjer	17
Referenser	18

Sammanfattning

- *Motivering:* Odlingslandskap med ett av Sydsveriges bäst bevarade fossila åkersystem från järnåldern samt kyrkplats med Sveriges äldsta daterade träkyrka från 1200-talets förra hälft. (Kyrkomiljö, Fornlämningsmiljö).
Uttryck för riksintresset: 1200-tals kyrka av trä med klockstapel och stiglucka samt kaplansboställe från 1700-talet. Utskiftad kyrkbybebyggelse. Övergivna åkersystem från järnåldern med stensträngar och vallar. Omfattande områden med odlingsrösen och spår av 1800-talets torpanläggning i form av byggnader, små inägotter och rester efter torp i skogen.

Granhult ligger i den nordöstra delen av Kronoberg län längs med länsväg 31, ca 6 km norr om Lenhovda. Området hyser Sveriges äldsta bevarade träkyrka från medeltiden tillsammans med kulturhistoriskt värdefulla byggnader från 1700-talet på den intilliggande Kaplansgården. Inom synhåll från kyrkan återfinns också lämningar efter det medeltida odlingslandskapet i form av fossila åkertegar. Till miljöns karaktärsdrag bör också landskapets öppna arealer framhållas som i stort sett sannolikt motsvarar det medeltida landskapets inägomark.

Utredningen konstaterar att det inom kulturmiljön finns starka samband mellan olika aspekter från medeltiden. Här finns emellertid även starka kontraster som ytterligare belyser de medeltida och förindustriella förhållandena. Hit hör exempelvis kontrasten mellan kyrkomiljön och fornlämningsmiljön med monumentala förhistoriska gravanläggningar och hållristningar, liksom mellan de förhistoriska/medeltida skiftesindelningarna och 1800-talets laga skiftesstruktur. Dessa kontraster bidrar till att ytterligare förstärka möjligheterna av att förstå innebörden av de förindustriella/medeltida uttrycken.

Som man slår fast i kommunens översiktsplan är det områdets rika möjligheter att *uppleva* en miljö med starka medeltida drag som är utmärkande för riksintresset. Utredningen föreslår därför en förändring av riksintressets värdetext som bättre svarar mot dessa värden. Samtidigt finns det också skäl att ta bort uppmärksamheten från andra aspekter i miljön, som visserligen har höga kulturhistoriska värden, men som inte faller inom ramen för miljöns riksintressanta aspekter. Detta gäller framför allt torpmiljöerna från 1800-talet.

Bakgrund

Riksintressesystemet: lagrum och ansvarsfördelning

Riksintressen regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Hushållningsbestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna aktiveras endast vid *ändrad* markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. Bestämmelserna innebär vidare inget automatiskt skydd av de avsedda områdena, utan ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som *påtagligt* kan påverka eller skada området karaktär. Uttrycket *påtagligt* skada avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Förordning (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden reglerar ansvarsfördelningen gällande hanteringen av riksintressanta områden. Enligt förordningen är det den centrala myndigheten, i kulturmiljövårdens fall Riksantikvarieämbetet, som utser Riksintressen enligt 3 kap. Länsstyrelsen ansvarar sedan för att bestämmelserna följs inom länet, och ska ta de initiativ som behövs för att reglerna blir beaktade i arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar och i planprocesser. Länsstyrelsen ansvarar för den geografiska gränsdragningen av riksintressena, men ska underrätta Riksantikvarieämbetet om klassificeringen eller avgränsningen i stort bör omprövas.

Länsstyrelsen i Kronobergs län arbetar, sedan 2008, med att förbättra informationen kring länets kulturmiljöer av riksintresse. Flera intervjuundersökningar har genomförts med länets kommuner angående hanteringen av dessa områden. Undersökningarna visar att kommunerna generellt upplever svårigheter i samband med planeringen inom kulturmiljöer av riksintresse. Man efterfrågar därför ett förtydligande av riksintressets motivering, värdekärnor och avgränsning. Genom intervjuundersökningarna upprättades även en prioriteringslista över länets riksintressen med exploateringstryck. Utöver Granhult har tio fördjupade beskrivningar hittills genomförts; Växjö stad och Ingelstad i Växjö kommun, Kosta och Lessebo brukssamhällen i Lessebo kommun, Hjärtanäs-Dansjö-Gåvetorp-Spåningslanda i Alvesta kommun, Hamneda i Ljungby kommun, Ängsfruktodlingarna i södra Åsnenområdet, Blidingsholm i Tingsryds kommun samt Älmhults stationssamhälle och Römningen i Älmhults kommun. Dessutom har en fördjupning genomförts i ett utredningsområde för eventuellt nytt riksintresse, Hohults by i Uppvidinge kommun.

Länsstyrelsen har valt att arbeta efter en metod där fokus ligger på en kontinuerlig dialog mellan stat och aktuella kommuner. Mot den bakgrunden har en dialogmodell där fördjupningen muntligt framställs med hjälp av en Power Point-presentation för folkvalda och tjänstemän utvecklats. Dessutom har man valt att också publicera en skriftlig rapport samt en affisch där riksintressets värden på ett kondenserat sätt presenteras tillsammans med de riktlinjer som utredningen resulterat i. Resultatet ges då möjligt att spridas till fler och dessutom ligga till grund för en mer populär beskrivning av riksintresset för en bredare allmänhet. Medborgardialogen upplevs vara av central betydelse för ett framgångsrikt arbete med riksintresseområdena och förvaltningen av dessa.

Enligt modellen utgår fördjupningen från Riksantikvarieämbetets motivtext och befintligt källmaterial. Användningen av bilder och kartmaterial är central i Länsstyrelsens presentationsmodell, och syftar till att förbättra dess pedagogiska kvalitet.

Analysen av området har genomförts med hjälp av studier av litteratur, äldre kartmaterial och fotografier samt fältstudier.

Föreliggande rapport baseras på den muntliga presentationen, och utgör den skriftliga redovisningen av den fördjupade beskrivningen.

Vissa nya frågeställningar kring riksintressets motivtext och avgränsning har uppkommit i samband med arbetet. Ändringar kommer att diskuteras och formaliseras i samråd med Riksantikvarieämbetet och berörd kommun i projektets slutskede.

Utgångspunkterna i Granhult

Granhult är en av två kulturmiljöer av riksintresse i Uppvidinge kommun. Ett tredje område, Hohults by, är under utredning. Området ingår emellertid även i ett av de områden i södra Sverige som av Energimyndigheten föreslagits som riksintresse för vindbruk. Flera ansökningar att uppföra vindkraftsparker föreligger redan. Det är bland annat mot denna bakgrund som följande fördjupningsarbete främst bör tecknas. Frågan som bör ställas är därför om motivtexten tillräckligt väl uttrycker riksintresset så att dess uttryck kan vägas mot andra aspekter i landskapet.

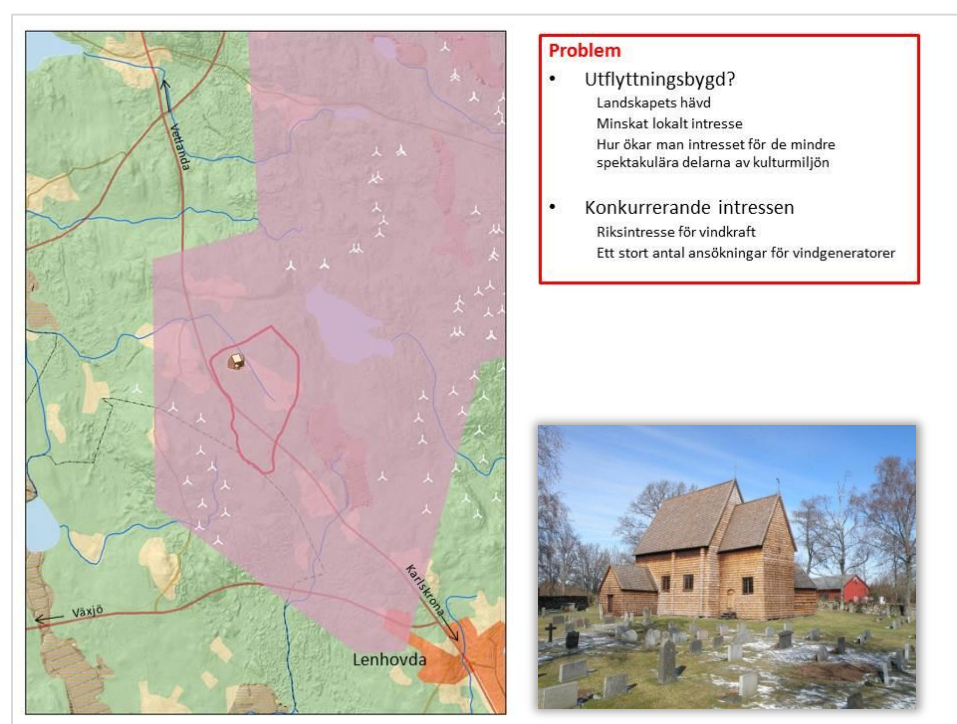

Fig. 1. Kartan visar riksintresset för vindkraftbruk samt aktuella planer på vindkraftsetableringar.

Miljön kring Granhult är emellertid också präglad av problematiken som rör landsbygden och dess förmåga att förvalta de värden som bygger upp riksintresset. Vad avser kyrkomiljön finns ett stort lokalt engagemang med rötter i 1800-talets kyrkostrid (se nedan). Området innehåller dock också andra riksintressanta företeelser vars upplevelsevärden är knutna till hävden av odlingslandskapet.

Planläge, program och övrig lagstiftning

Riksintresset Granhult (G 34) behandlas i Uppvidinge kommuns översiktsplan (2011-2016):

"Avgränsningarna sker i enlighet med karta i kommunens kulturmiljöplan. Upplevelsen av den medeltida kyrkan stärks av den omgivande landsbygden som präglats av 1700-talsmiljön samt att de intrång som jordbruket och dess byggnader och bostadshus har i stort underordnats kyrkomiljön. Beträffande område för riksintresse, se även Sävsjö. Kyrkan är byggnadsminne och den omgivande marken är av nationellt kulturhistoriskt intresse.

Förslag: Områdesbestämmelser eller kulturresevat kan stärka skyddet av kyrkan och dess omgivning. Upplevelsen av orörd miljö är en del i bevarandet av kyrkan."

Att notera är att kommunen framhäver betydelsen av upplevelsevärdena.

Kyrkomiljön, med den medeltida kyrkan, kyrkogården, klockstapeln och stigluckan är skyddade som kyrkliga kulturminnen och lyder under kulturmiljölagens 4:e kapitel och områdets fornlämningar under kulturmiljölagens 3:e kapitel.

Granhult finns beskrivet i kommunens kulturmiljöplan från 2000; *Kulturarv att vårda*, samt i länets kulturmiljöprogram; <http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/kulturmiljoprogram/uppvidinge/Pages/granhult.aspx>

Kyrkomiljön med bebyggelseinventeringar har även utförts av Smålands museum (1992), och ett förslag till kulturmiljöprogram har framtagits (1989), men ej antagits.

En kulturmiljö av riksintresse är alltså en miljö där landskapets historiska dimension särskilt väl går att utläsa eller uppleva i dagens landskap. Den historiska dimensionen kan dels utgöras av lång kontinuitet med landskapets sega strukturer och dels av uttryck för en särskild epok eller företeelse. Landskapets sega strukturer är sådana som ibland har en flertusenårig historia och som kan utgöras av t.ex. bebyggelse, kommunikationsnät och markanvändning. Men landskapet har också präglats av specifika skeden eller företeelser såsom 1800-talets agrara revolution, en viss tids byggnadsskick eller utveckling av nya kommunikationsmedel.

Riksintressesystemet syftar till att skydda kulturhistoriskt värdefulla helhetsmiljöer. Kulturhistoriskt värdefulla enskilda objekt skyddas istället av plan- och bygglagen och kulturmiljölagen. En riksintressant kulturmiljö ska därför behandlas som en helhetsmiljö där landskapet, vägnätet, enskilda byggnader och bebyggelse hör samman i ett komplext system. Miljön kan bilda en visuell enhet, men det handlar framförallt om en historisk enhet där en gemensam social och ekonomisk organisation har sammanbundit områdets olika delar.

Riksintresset Granhult

Granhult i regionen

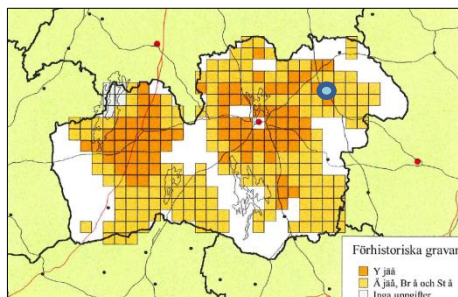

Fig 2. De förhistoriska gravarnas ålder och utbredning.

Källa: Stefan Höglin

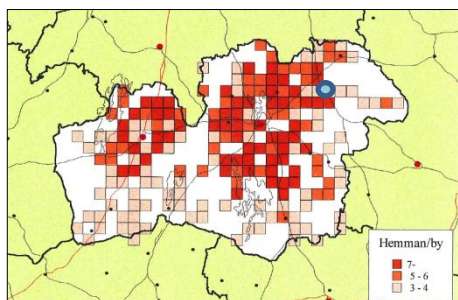

Fig 3. Byarnas storlek och utbredning. Rekonstruerade utifrån fastighetsbeteckningen på ekonomiska kartan 1950.

Källa: Stefan Höglin

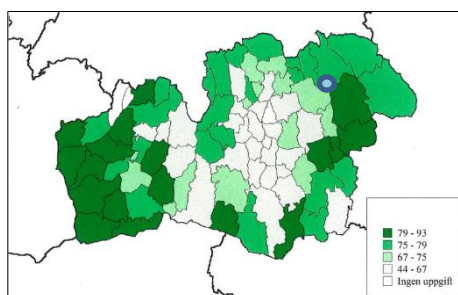

Fig 4. Ängsmarkens andel av inägorna 1865. Källa: Stefan Höglin; Seb

Nordöstra Kronoberg präglas av ett storskaligt, kuperat landskap, rikt på sjöar och skogsområden. Uppvidinge kommun tillhör det område som har störst andel produktiv skogsmark av landarealen i hela södra Sverige. Jordbrukslandskapet är i motsvarande grad en marginell del av kommunens areal.

Genom riksintresseområdet löper riksväg 31 som förbinder Jönköping med Kalmar och Karlskrona. Ca fem kilometer norr om Granhult ansluter riksväg 23 mellan Växjö och Oskarshamn. Transportmässigt kan området idag tyckas vara av marginell betydelse. Väg 31's föregångare var emellertid huvudleden mellan Stockholm och Karlskrona och blev under 1600-talet föremål för stora förbättringar.

Granhult ligger i utkanten i vad som historiskt sett betecknats som det forntida Värends centralbygder. Bosättningshistorien går tillbaka till stenåldern och i dessa västra delar av Uppvidinge kommun råder sannolikt en kontinuitet ända fram i historisk tid. Det marginella läget och den negativa jordbruksutvecklingen i modern tid har emellertid också inneburit att spåren efter den rika bosättningshistorien och landskapsutnyttjandet i större omfattning än i mer centrala delar finns bevarade i form av exempelvis förhistoriska gravar och spår efter forntida odlingslandskap (fossil åkermark). Den senare har här en av sin största utbredning i landet.

Historiskt sett har odlingslandskapet haft en boskapspräglad karaktär med betoning på fodermarkernas dominans över åkerarealerna, en karaktär som var tydligare ju längre österut i det glest befolkade området man kom. Också byarnas storlek vittnar om områdets gränskaraktär. I delarna kring Granhult kunde byarna ur ett småländskt perspektiv vara mellanstora med upp till 5-6 hemman per by, medan ensamgårdarna dominerade i öster. Utöver jordbruksnäringen präglades området också av skogsnäringar som tjärproduktion och kolning till kringliggande järnbruk. Sannolikt har järnhanteringen längre bak i tiden haft betydelse för etableringen av fast bosättning.

Granhults kyrka har idag en särställning som landets äldsta timmerkyrka och en av endast sex bevarade i hela Småland. Lika unik som den är idag, lika typisk var den under medeltid. Endast i Uppvidinge härad kan det förutom Granhult ha funnits ytterligare sex stycken. Småland var träkyrkans landskap framför andra.

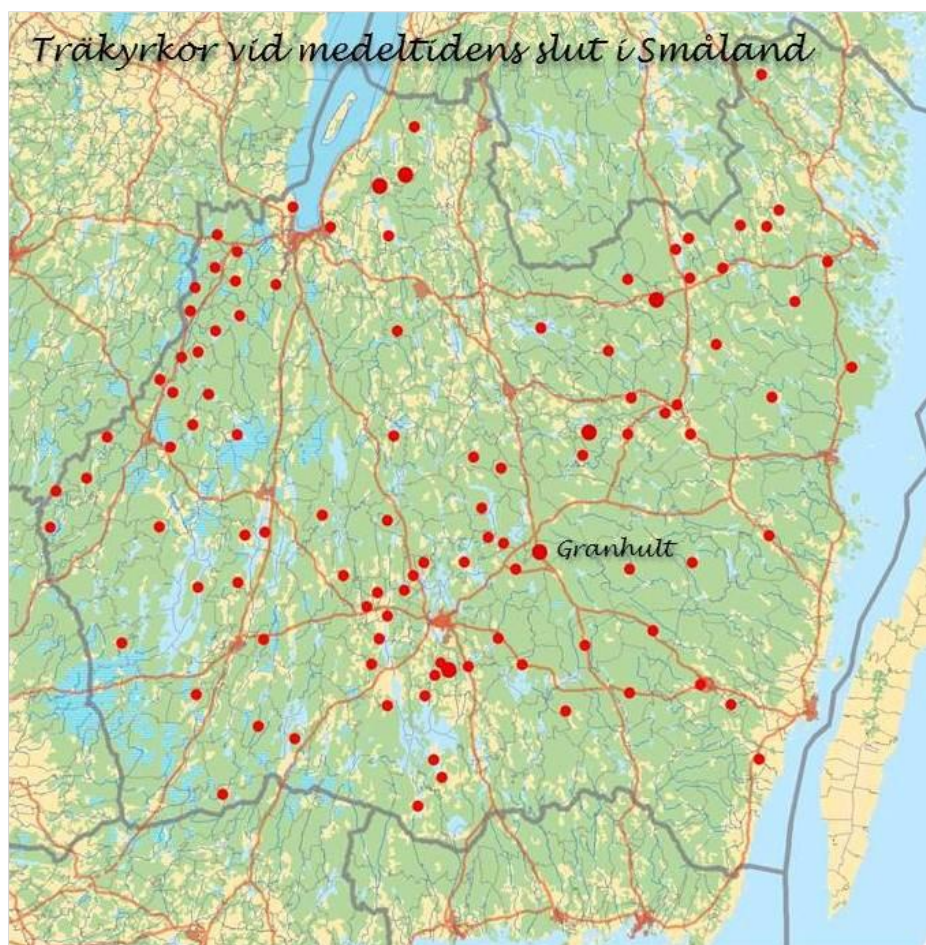

Fig 5.

Små punkter = försvunna träkyrkor. Stora punkter = bevarade träkyrkor

Källa: Raä/Sockenkyrkorna

Kyrkomiljön

Granhults by ligger på en moränhöjd vars huvudriktning löper från sydöst mot nordväst. De öppna odlingsarealerna omges av betesmarker och granskog. Bebyggelsen har spridd karaktär. Kyrkotorp, med kyrkomiljön, är lokaliserad på en egen, mindre moränhöjd, och skapar ett eget landskapsrum. Bebyggelsemiljön är relativt väl samlad och omgiven av åkrar och betesmarker. I nordväst ansluter ett större hygge. Väster om väg 31 ligger Lyretorp, en mindre bebyggelsemiljö i anslutning till den gamla landsvägen.

Fig. 6 Utsnitt av storskifteskartan från 1812 samt dagens byggnader.

Röda= mangårdsbyggnader

Blå= ekonomibygnader

Orange= Kyrkan

Kyrkomiljön i Granhult domineras av den romanska 1200-talskyrkan, uppförd i liggande timmer och klädd i tjärat spån. Enligt de årsringsdateringar som genomförts uppfördes Granhults kyrka omkring 1220. Stigluckan och klockstapeln är uppförda under 1700-talet, men åtminstone den senare har haft en föregångare i samma stil. Omedelbart sydöst om kyrkogårdsmuren ligger Kaplansgården vars parstuga och loftbod också uppfördes på 1700-talet. Dessa är rester efter en gårdsmiljö som i början av 1800-talet bestod av sex byggnader. Norr om

gården fanns även en mindre ekonomibyggnad, troligen en smedja eller ria/bastu. Sydväst om kyrkan fanns också en sockenstuga.

Kaplansgården (kallad Komministergården 1812) är det ursprungliga Kyrketorp. Gården ägdes under medeltid av adelssläkter, som Lejonansikte med huvudgård i Sjösås. På 1820-talet, då Granhults och Nottebäcks församling slogs samman (Granhult hade tidigare varit annexförsamling), kom Kaplansgården att drivas av en arrendator fram till 1930-talet. En ny arrendatorbostad kom då att uppföras nordväst om kyrkan. Under denna tid revs många av gårdens gamla byggnader och en ny ladugård byggdes kring sekelskiftet. Denna förefaller ha flyttats till arrendatorgårdens nya lokalisering. Kaplansgården har därefter nyttjats som bygdegård.

En stark symbol

Ett monument redan när den byggdes.
En symbol för småländskt träbyggande.
En symbol för folklig envishet mot Tegnér
rivningsplaner av "Träskjulet".
En sammanhållande symbol för bygden än idag.

Granhults kyrka uppfördes i en medeltida kontext. Frågan om vem eller vilka som låg bakom kyrkans tillkomst är inte klarlagd. I Småland tycks många kyrkor ursprungligen ha uppförts som gårdskyrkor av lokala stormän. Andra förefaller ha rests kollektivt av allmogen på det sätt som den medeltida lagstiftningen (Tiohärads kyrkobalk) vittnar om. Det som talar för det senare är att Granhults socken på 1500-talet dominerades av skattehemman ("fria" bönder) och kyrkan och dess interiör har så långt bakåt i tiden som man kan följa den präglats av allmogen. Mot bakgrund av Kyrketorps adliga bakgrund under delar av medeltiden förefaller dock även gårdskyrkoteorin vara rimlig.

1800-talet präglades av granhultbornas kamp om rätten till sin egen kyrka som en följd av sammanslagningen med Nottebäck och den på 1830-talet uppförda, gemensamma "Tegnérladan" där. Den i flera avseende bittra kampen (där Biskop Tegnér personligen engagerade sig) resulterade i att man på 1840-talet förlorade gudstjänsträtten. Det som räddade kyrkan var att man under flera decennier gavs möjligheten att använda byggnaden som sädesmagasin. På 1870-talet påbörjade man, efter insamlingar av granhultsborna, emellertid att underhålla kyrkan och man återfick efter anhållan viss rätt att bedriva gudstjänst, nattvard etc. De större restaureringarna ägde rum på 1930-talet (exteriör) och på 1940-talet (interiör). 1950 kunde kyrkan återinvigas. Därefter har en rad förbättringar genomförts, som elvärme (1967), nya yttertak (1972) och ett avancerat brandskydd (2011).

Fornlämningsmiljön

Granhults kyrka uppfördes inte enbart som en sakral byggnad utan kunde också uppfattas som ett monument för en ny tid. Som sådan stod den i stark kontrast till tidigare perioders monumentala uttryck som hade etablerats i andra religiösa, sociala och landskapsmässiga sammanhang. I kyrkomiljöns omgivning finns gott om fornlämningar som vittnar om äldre religiösa föreställningar och förhistoriska gravseder. Men också om stora landskapsförändringar och fördelningen av markresurserna i äldre tider.

Fornlämningarna illustrerar

Forna föreställningsvärldar, sociala och ekonomiska strukturer.
Landskapsutnyttjandet och landskapsförändringar.
Medeltida ägoförhållanden och fördelningen av resurserna i form jordskiftet.

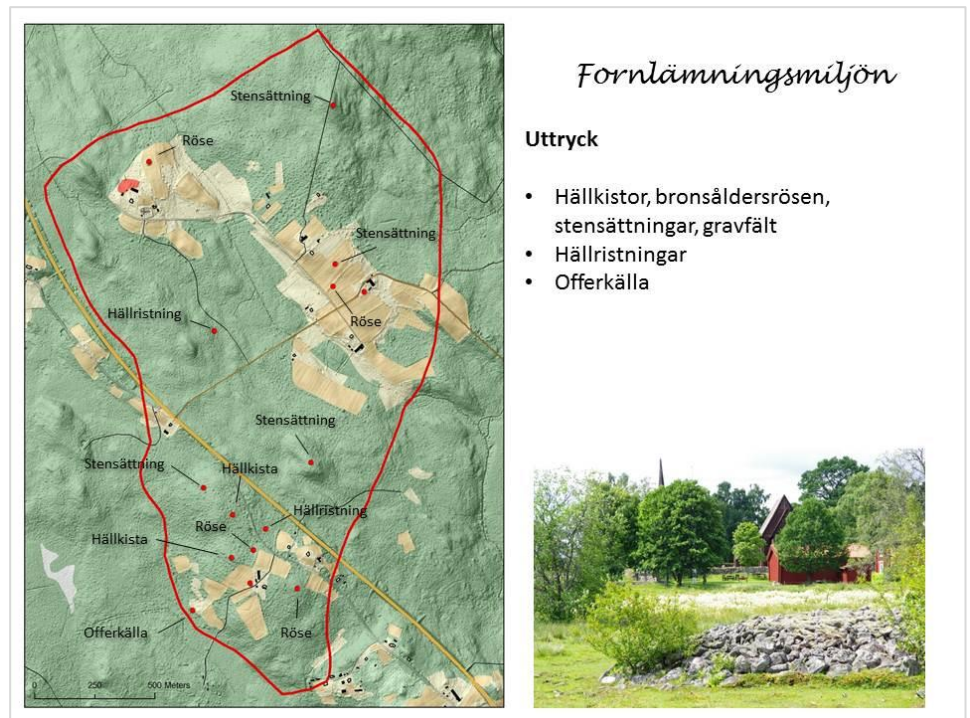

Fig. 7. Fornlämningsmiljön i Granhult. Källa: Raä/Fmis

Gravformerna består av monumentala rösen och stensättningar. I ett par har man återfunnit hällkistor. På flera ställen finns också hällristningar i form av skålgropar. Lämningarna kan i huvudsak dateras till yngre stenålder och bronsålder. Intill arrendebostaden ligger vad man tidigare bedömt som ett gravfält men kan troligen avfärdas som ett litet område med odlingsrösen.

I södra delen av området finns en offerkälla vars ålder är okänd. Dit har en stensatt väg lett som det ännu idag finns spår efter.

Fossil åkermark

Den klart dominerande fornlämningstypen i området består av mycket stora och sammanhängande arealer med röjningsrösen. Dessa ligger på eller på sluttningarna av moränhöjder i dagens skogsmark, men också till vissa delar i hagmark. Det största området innehåller över 800 röjningsrösen.

Väsentliga delar av den fossila åkermarken är sannolikt förhistorisk, möjligen så gammal som bronsålder och har därför samband med den bosättning som representeras av de förhistoriska gravarna. Generellt sett anses dessa lämningar vittna om ett jordbruk som har varit mobilt i den meningen att åkern ingått i en struktur av odlingsmark där mindre partier under kortare perioder var föremål för intensivare odling för att under långa tider ligga i träda.

Fig. 8. Fossil i åkermark i Granhult. Källa: Raä/Fmis

Bandparceller

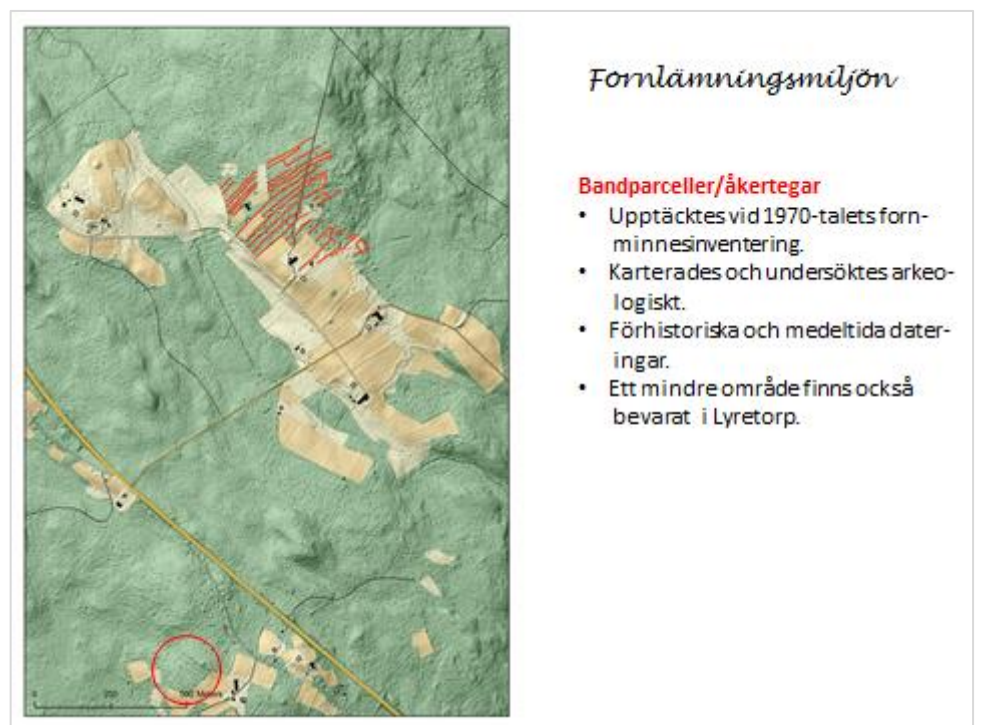

Fig. 9. Fornlämningsmiljön i Granhult. Källa: Raä/Fmis

Delar av den fossila åkermarken har varit föremål för en uppdelning i smala tegar. I terrängen framstår dessa som ca 20 meter breda och upp till 400 meter långa fossila odlingsytor, avgränsade från varandra av jord- och stenvallar. I likhet med två andra lokaler i Uppvidinge kommun, av vilka Sävsjö också är en kulturmiljö av riksintresse, har arkeologiska undersökningar daterat utläggningen av dessa tegar (bandparceller) till järnåldern eller tidig medeltid. Tegarna representerar troligen en uppdelning av jordbruksmarken mellan olika ägare/brukare i likhet med det östsvenska solskiftet. På så sett ska bandparcellerna ses som ett sorts *dokument*, skrivet på marken, för hur stora delar av byns tillgångar man hade del av, antingen som landbo (arrendator) eller som ägare.

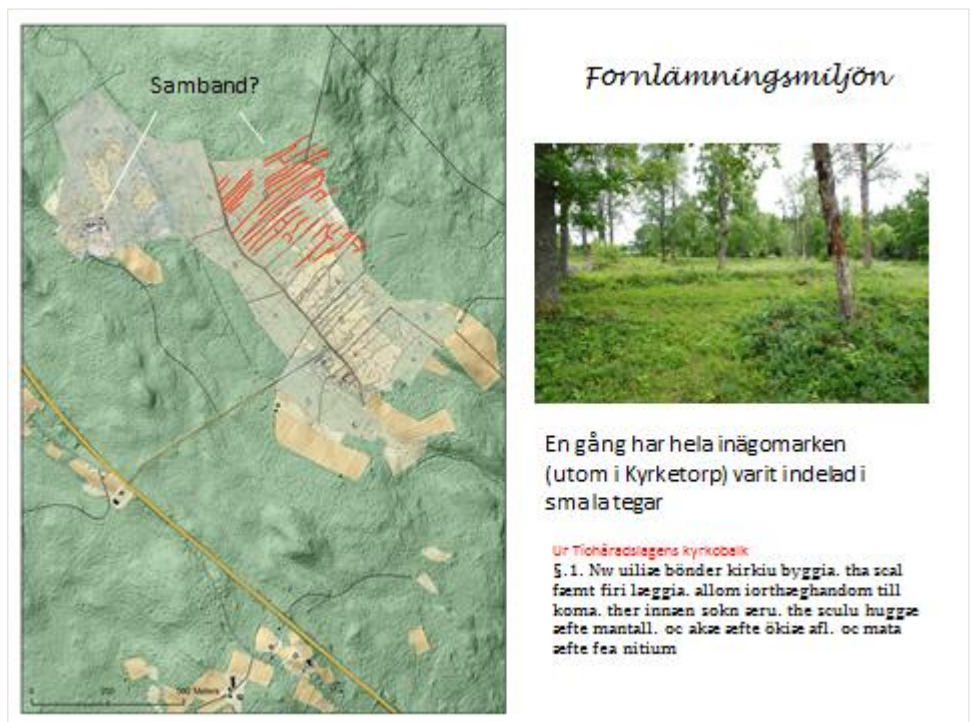

Fig. 10. Bandparcellerna i relation till tegindelningen före storskiftet 1812 i Granhult. Källa: Raa/Fmis

Ur Tiohäradslegens kyrkobalk

§. 1. Nw uiliæ bōnder kirkiu byggja. tha scal fæmt firi læggja. allom iorthæghandom till koma. ther innæn sokn æru. the sculu huggæ æfte mantall. oc akæ æfte ökiæ afl. oc mata æfte fea nitium

(Nu vilja bönder bygga kyrka; då skall man utsätta femt för alla jordägande, som finnas i socknen, för att komma dit. De skola hugga timmer efter mantal ock göra körslor efter antalet dragare och lämna mat efter tillgången på boskap.)

Jämför man bandparcellernas utbredning med den historiska kartan från 1812 kan man konstatera att hela Granhults inägor en gång varit indelad på detta sätt. De delar som är bevarade är sådana delar som tidigt övergått till ängs- eller betesmark och därför blivit beskogade idag. Ett viktigt undantag var dock Kyrketorp, som saknade teguppdelningen och följaktligen inte hade del i byns gemensamt skiftade inägomark. Gården utgjorde en satellit till byn med avgränsad markanvändning. Vad detta beror på kan man endast spekulera i än så länge. En tolkning är att Kyrketorp etablerades först efter det att markerna delades upp i tegar och därför inte "fick plats". En annan tolkning är att Kyrketorp hade en tydlig särställning från början, kanske som en huvudgård för en storman, och därför stod över den markindelning som endast berörde allmogen.

Oavsett vilken tolkning som är den korrekta kan man konstatera att bandparcellerna har varit brukade under samma medeltida period som kyrkomiljön uppkom i och alltså varit en del av samma medeltida landskapsmiljö. Ser man bandparcellerna som dokument kan man skissa på ett mer direkt samband mellan kyrkobyggandet och markens teguppdelning. Enligt den medeltida Tiohärdslagen, av vilken endast kyrkobalken finns bevarad, anges det hur mycket var och en av markägarna skulle bidra till den gemensamt uppförda kyrkan. Dessa insatser stod i en bestämd proportion till hur mycket av byn man hade tillgång till. Ju större tillgångar man hade desto större insatser vid kyrkobyggandet, oavsett om det rörde körslor eller timmerhuggning. Tegarna kan därför ha tjänat ett bestämt syfte och tagits till intäkt för böndernas insatser vid Granhults kyrkas tillkomst.

Odlingslandskapet

Dagens odlingslandskap är präglad av de skiftesreformer som genomfördes i Granhult under 1850-talet, liksom de förändringar av jordbruksdriften som skiftena möjliggjorde. Bebyggelsebilden har exempelvis en spridd karaktär efter det att Norrgårdens brukningsenheter flyttade till nya gårdstomter. Södergården och Kyrketorp ligger dock kvar på ursprungliga platser. Dessutom tillkom en rad torp i mer marginella lägen. På 1930-talet uppfördes nya byggnader till arrendatorn på Kyrketorp. Lyretorp har aldrig tillhört Granhult utan har tillkommit som en avknoppning från Marhult. Också denna enhet har varit föremål för delningar.

Fig. 11. 1800-talets uttryck i odlingslandskapet. Flygfoto: Bergslagsfoto 2011

Åkermarken är i det stora hela välröjd och på de marker som inte övergått till betesmark har de flesta av de små odlingsrösen som

fanns tidigare röjts bort. Många har hamnat i stenmurar som uppförts längs med de nya skiftesgränserna. Till bilden av 1800-talets och det tidiga 1900-talets odlingsverksamhet hör också nyodlingar, särskilt på sankare marker. Med dessa mossodlingar har odlingslandskapets öppna arealer utvidgats. Totalt sett är det dock fortfarande de gamla inägorna från före skiftena som dominerar landskapsbilden. Av stor

Fig. 12. Röd linje markerar 1700-talets inägområde. Flygfoto: Bergslagsfoto 2011

vikt är också de betade partier som särskilt kring inägornas norra del ramar in åkrar och vallar, och som representerar de ängsarealer som tidigare var en viktig del av inägornas totala areal. Många av dessa innehåller dessutom fossila rester efter odling från tidigare epoker.

Odlingslandskapets riksintressanta aspekter är särskilt knutna till den skiftesstruktur som markeras av landskapselement, så som stenmurar, diken, vallar etc. Denna, som alltså är resultatet av laga skiftet på 1850-talet, ska ses i kontrast till det förhistoriska/medeltida tegsystemet av vilket det fortfarande finns lämningar efter. I övrigt finns det också skäl att framhålla landskapets öppenhetsgrad som sannolikt går tillbaka på medeltida förhållanden.

Slutsatser

Landskapets monument

- Granhults kyrka uppfördes som ett monument, av religiösa såväl som av världsliga skäl. Det som Tegnér betraktade som ett träskjul var kanske den största byggnad som de flesta medeltida människor på landsbygden någonsin såg.
- För nutidsmänniskan (och särskilt framtidsmänniskan) finns det ett värde i att "återuppleva" medeltidens dimensioner i linje med kommunens översiktsplans uttolkning av riksintresset.
- Träkyrkan i Granhult och dess monumentalitet är känslig för konkurrens.

Samband i landskapet

- Som ett uttryck för kyrkobyggandet i Sverige kan träkyrkan bland annat ses i kontrast till områdets äldre religiösa uttryck i form av förhistoriska gravmonument.
- De fossila åkertegarna (bandparcellerna) representerar samma tid och landskap som träkyrkans. Åkertegarna kan också tjänat som dokument för hur stor andel varje hushåll förfogade över i byn, men också hur mycket man ansvarade för i kollektiva angelägenheter. De kan alltså ha legat till grund för hur stor andel var och ett av bondehushållen var skyldiga att bidra med vid kyrkobyggandet.
- Odlingslandskapets öppna arealer sammanfaller i stort sett med 1700-talets inägomarker och därmed troligen till väsentliga delar med det medeltida landskapet.
- 1800-talets skiftesstruktur står i en stark och pedagogisk kontrast till den medeltida markuppdelningen.

Landskapets visuella egenskaper

- Riksintresset kan under rådande markanvändning sägas vara uppdelat på tre landskapsrum, som är definierade utifrån gränsen mellan skogsmark och öppen mark/betad hagmark. Lyrehult utgör en egen enklav medan Granhults by och Kyrketorp (med Granhults kyrka) hänger samman via ett "gatt". Härifrån råder ett visuellt samband mellan kyrkan och de medeltida åkertegarna.

- De olika landskapsrummen har olika förutsättningar att möta förändringar av markanvändningen.

Riksintressets avgränsning och värde-text

- Riksintressets motivtext är relevant men bör förtydligas och renodlas på några punkter. Det fossila åkersystemets datering är osäker och kan delvis tillhöra medeltiden. Texten bör dessutom betona de rika möjligheter som området har att låta människor uppleva en miljö som i flera avseenden har sitt ursprung i medeltiden.
- Vad avser uttrycken för riksintresset framstår torpmiljöerna inte relevanta för läsbarheten för de aspekter som området representerar. Däremot bör man betona de skiftesstrukturer som upprättades under 1800-talet och som fortfarande äger bestånd som en kontrast till det medeltida tegskiftet.

Förslag till ny motivtext

- *Motivering:* Odlingslandskap med ett av Sydsveriges bäst bevarade fossila åkersystem från järnåldern/medeltid, samt kyrkplats med Sveriges äldsta daterade träkyrka från 1200-talets första hälft, med rika möjligheter att uppleva det förindustriella och medeltida landskapets karaktär och samband.
- *Uttryck för riksintresset:* 1200-tals kyrka av trä med klockstapel och stiglucka samt kaplansboställe från 1700-talet. Fornlämningar i form av gravanläggningar och hällristningar från stenåldern/bronsåldern. Utskiftad kyrkbybebyggelse. Övergivna åkersystem från järnåldern/medeltid med stensträngar och vallar. Omfattande områden med odlingsrösen och 1800-talets skiftesstruktur i form av stenmurar etc. (Kyrkomiljö, Fornlämningsmiljö). Det historiska vägnätet, som exempelvis "Bårbärvägen" och gamla Kalmarvägen.

Riktlinjer

- De kulturhistoriskt viktiga byggnaderna i kyrkomiljön bör vårdas i enlighet med upprättade vårdplaner.
- Det är av avgörande betydelse att odlingslandskapet och dess värden hävdas genom åkerbruk och boskapsskötsel. Betesdriften är till exempel extra betydelsefull i de marker som hyser fossil åkermark i form av röjningsrösen och åkertegar. Eventuell nedläggning av jordbruksmark bör koncentreras till marginella partier som nyodlats under 1800-talet eller senare.
- Kyrkomiljöns monumentala aspekter bör respekteras.

- Eventuell ny bebyggelse och andra anläggningar bör underordna sig riksintressets värden. Särskilt gäller det i landskapsrummet kring kyrkomiljön och den visuella kontakten med de medeltida åkerstrukturererna.
- Informationsinsatserna kring den riksintressanta miljön bör ökas och vidgas till att även omfatta andra värden. Miljön kring Granhult har stora förutsättningar för att ytterligare aktivera kulturmiljön som besöksmål.

Referenser

Hansson, Martin	Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid. Lund studies in medieval archeology 25. Växjö 2001.
Höglin, Stefan	Agrarhistorisk landskapsanaly, Kronobergs län. Länsöversikt. Raä 1998
Klang, Lennart	Sävsjö och Granhult i Uppvidinge härad - exempel på fossila kulturlandskap. <i>Kronobergsboken</i> 1979-80. 1980
Lantmäteriet	Lantmäteristyrelsens arkiv: <i>Granhult, storskifte på utmark, 1775.</i> <i>Granhult, storskifte på inägor, 1815.</i> <i>Marhult, Enskifte på utmark, 1823.</i> <i>Granhults socken, 1850.</i>
	Lantmäterimyndigheternas arkiv: <i>Granhult, Norra gården, ägoutbyte, 1859.</i> <i>Granhult, Södra gården, laga skifte, 1859.</i>
Ullén, Marian	Granhult och Nottebäck. Sveriges kyrkor, Småland. Volym 149. Stockholm 1972.
	Småland. Landskapets kyrkor. Sockenkyrkorna. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2006.